

► [Hlavní stránka](#)

ZOO report Profi 1 - 2/06

[Podíl českých zoo na záchraně koně Převalského](#)
[Svědectví o návratu divokých koní do Mongolska](#)

[Zpět na ZOO report](#)

Podíl českých zoo na záchraně koně Převalského

V odborné příloze třetího čísla loňského ročníku Zooreportu jsme čtenáře seznámili s historií i současností záchranu posledního divokého koně - koně Převalského. Podívejme se nyní na některé momenty této historie podrobněji, a to s přihlédnutím k chovu v České republice.

4331 - M Praha 212 Jasoň

Co znamená tato šifra? Odpověď je velmi jednoduchá! Je to registrační označení v plemenné knize pro nejmladšího, posledního koně Převalského, narozeného 8. 8. 2005 v chovu pražské zoologické zahrady. V plemenné knize, kterou vede Zoo Praha, je zapsán pod pořadovým číslem 4331 a je to hřebeček (M - male). Jmenuje se Jasoň, je 212. koněm narozeným v pražském chovu. Pod označením Praha plemenná kniha eviduje i koně narozené na statku Vysoké školy zemědělské v Praze-Netlukách, při krátkodobých chovech v zoologických zahradách v Brně, Bojnicích a Košicích, v hřebčíně ve Slatiňanech a na chovné farmě pražské zoo v Dolním Dobřejově u Tábora. Obě čísla v šifře dokládají, jak významnou roli sehrály zoologické zahrady a specializovaná chovná zařízení při záchraně posledního divokého koně. Připravovaná 6. generální plemenná kniha eviduje více než 4 400 koní Převalského. Od jedinců z transportů z Mongolska do Evropy na přelomu 19. a 20. století až po mláďata ze současných chovů. Víme-li, že v 60. letech minulého století kůň Převalského z přírody vymizel, můžeme říci, že díky chovu v zajetí byl jako druh zachráněn.

Zakladatelé světového chovu

Zásluhou ruského kupce a lovce N. I. Assanova z Bijsku byla v Mongolsku na přelomu 19. a 20. století odchycena řada divokých koní, v naprosté většině malých hříbat, kteří byli dopravováni do Evropy. Na místa svých určení však úspěšně doputovala pouze část z nich. Zvířata pro první transport (jeden hřebeček a šest klisniček) byla odchycena na jaře roku 1899. Pro špatný zdravotní stav však museli hřebec Kobdo 1 a klisna Kobdo 2 přezimovat na základně N. I. Assanova v městečku Kobdo v Mongolsku. Pět zbývajících klisen doputovalo po strastiplné cestě přes Bijsk a Novosibirsk v pozdním podzimu téhož roku do železniční stanice Novonikolajevka, vzdálené asi 70 km od chovné stanice Askania Nova na jižní Ukrajině. Tam musela zvířata přezimovat. Ještě v roce 1899 klisna Kobdo 3 uhynula, ale zbývajících čtyři úspěšně dorazily 4. března 1900 do Askanie Novy. Hřebec a klisna, kteří zůstali v Kobdo, přežili úspěšně zimu a na jaře 1900 dojeli přes Bijsk do Gatčiny v Petěrburské gubernii jako dar caru Nikolaji II. a v roce 1901 byli přemístěni do Carského Sela (Pušchino). Klisna zde ještě v téže roce uhynula a hřebce, který dostal jméno Vaska, car později předal statkáři a majiteli Askanie Novy baronu F. E. von Falz-Feinovi. V Askanii Nově, kam přibyl 25. 5. 1904, se stal prvním plemeníkem a měl s klisnami Kobdo 5 Staraja I. a Kobdo C Staraja II. 11 hříbat. Nepočtený druhý a třetí transport koní, který zorganizoval Falz-Fein, byly určeny pro zoologickou zahradu v Moskvě. Dvě hříbata - hřebečci chycení v roce 1900 - se dostala do Moskvy v únoru 1901 a jedna klisnička, chycená v roce 1901, dorazila v roce 1902. Hřebec Moskva 2 a klisna Moskva 3 uhynuli ještě v roce svého příchodu do moskevské zoo a hřebec Moskva 1 se nikdy nerozmnožoval. Největší dovoz koní, čtvrtý transport, se uskutečnil v roce 1901. Obchodník se zvířaty a majitel zoologické zahrady v Hamburku C. Hagenbeck vyslal do Mongolska expedici, která podle něj chytila 51

divokých koní; z nich pouze 28 (15, 13) skutečně dopravila 27. 10. 1901 do Hamburku. Kdo však divoké koně doopravdy chytil, není jasné. Falz-Fein tvrdí, že Hagenbeckovi lidé koupili koně od Assanova, který zvířata, původně určená Felz-Feinovi, odchytil v mongolské stepi. Tato verze se zdá být pravděpodobnější. Je třeba se zmínit ještě o jedné věci. Do transportů byla zařazována hříbata, která absolvovala cestu u kojných klisen mongolských domácích koní. Mnohé z nich se svým vzhledem podobaly divokým koním a Hagenbeck jako dobrý obchodník rozprodal i tyto. Tak se stalo, že jedna klisnička mongolského domácího koně (229 Domestic) se společně s párem divokých koní (Bijsk 1 a Bijsk 2) dostala do Zemědělského institutu v Halle, kde od hřebce Bijsk 1 porodila v roce 1906 hřebečka Halle 1. Tři z devíti jeho potomků pak významně ovlivnili začínající chov koní Převalského a stali se i zakladateli pražského chovu. Z dovezených zvířat tři hřebci v Hamburku brzy uhynuli a ostatní koně Hagenbeck rychle rozprodal: 11. 11. 1901 3 (1, 2) Bijsk 1, 2 a Domestic Halle (Německo) 23. 11. 1901 2 (1, 1) Bijsk 3 a 4 Berlín (Německo) 31. 12. 1901 12 (5, 7) Bijsk 9 - 20 Woburn (Anglie) 28. 2. 1902 4 (2, 2) Bijsk 21 - 24 Londýn (Anglie) 3. 4. 1902 1 (1, 0) Bijsk 25 Paříž (Francie) 30. 12. 1902 2 (1, 1) Bijsk 7 a 8 New York (USA) 1. 1. 1907 2 (1, 1) Bijsk 5 a 6 Gooilust (Holandsko) Z těchto 26 dovezených koní se minimálně 10 (5, 5) zapojilo do rozmnožování a vytvořilo základ dalšího chovu. Termín "minimálně" uvádíme proto, že z chovu ve Woburnu započítáváme pouze jednoho hřebce a jednu klisnu. Při požáru v roce 1955, tedy před vytvořením 1. plemenné knihy, shořel ve Woburnu archiv, neznáme tedy přesné zapojení jednotlivých koní do procesu rozmnožování. Podle dochovaných dat úmrtí však víme, že pohlavní dospělosti dosáhli čtyři hřebci a dvě klisny. Zároveň víme, že tam odchováni tři hříbata, která by měla být jejich potomky; nevíme však od kolika z nich. Celkově dali koně ze čtvrtého transportu 15 potomků. V roce 1902 se uskutečnil pátý transport. Tentokrát Hagenbeck zvířata prokazatelně koupil od Assanova. Do Hamburku dopravil 11 (5, 6) pravděpodobně dosti zesláblých hříbat. Zpočátku musel transport obsahovat mnohem víc jedinců. Počet dokladových exemplářů s rokem získání 1902, v německých muzeích, např. v Berlíně, Hannoveru a Hohenheimu, převyšuje počet dovezených živých jedinců. Je třeba podotknout, že tentokrát Hagenbeck prodal, pravděpodobně s určitými potížemi, pouze pět živých hříbat: 1902 2 (1, 1) Bijsk L a K Edinburg (Skotsko) 4. 3. 1905 2 (1, 1) Bijsk A a B New York (USA) 6. 7. 1920 1 (1, 0) Bijsk C Amsterdam (Holandsko) Ze sedmi jedinců, které si původně ponechal, uhynulo pět krátce po příjezdu do Hamburku. Rovněž v tomto roce uhynula i klisnička Bijsk K, kterou Hagenbeck prodal do Edinburgu. Úspěšně se z těchto zvířat rozmnožoval pouze pár v New Yorku. Hřebec Bijsk A měl s klisnou Bijsk B šest (2, 4) hříbat a se svou dcerou York 1 další tři (1, 2). Šestý a sedmý transport, které zorganizoval Assanov pro Falz-Feina, nebyly početné. Nejprve v roce 1902 dovezl do Askanie Novy tři (1, 2) a v roce 1903 další dvě (1, 1) hříbata. Z nich se do chovu čistokrevných koní Převalského zapojila pouze klisna Kobdo C Staraja II., která s hřebcem Kobdo 1 Vaska měla tři potomky-klisničky. Transportem v roce 1903 skončilo období významných dovozů koní Převalského z přírody. Píše o tom J. Volf (1977): Těžko můžeme dnes zodpovědět otázku, proč i v příštích letech nepřicházely další transporty divokých koní do Evropy. Ztratili o ně zájem Falz-Fein i Hagenbeck? Rozpadla se odchyťová společnost Assanovova? Skutečnost bude nejspíše taková, že světový trh byl divokými koňmi do jisté míry nasycen a další zájemci neměli tolik finančních prostředků, aby mohli uhradit vysoké náklady spojené s odchytom a dopravou divokých koní. Rozhodně nemohlo být důvodem nějaké náhlé omezení výskytu těchto zvířat ve volné přírodě. Vždyť v té době byl ještě areál rozšíření divokých koní více než rozlehlý. Ještě v letech 1942 až 1947 odchytili Mongolové ve volné přírodě několik hříbat, která drželi ve svých stanicích. Tak od roku 1947 byla dvě hříbata, klisničky, chována v Shargalantu. Jednu z nich (231 Mongolia) v roce 1957 mongolská vláda věnovala jako svatební dar mongolského lidu představiteli sovětského státu K. J. Vorošilovovi. Umístěna byla v Askanii Nově, kde dostala jméno Orlica III. Stala se posledním osvěžením krve rozbíhajících se chovu koní Převalského. S hřebcem Robertem (146 Hellabrun 19) - který byl 15. 10. 1945 jako válečná reparace přivezen z Lipska do Moskvy a 31. 5. 1948 do Askanie Novy, kde dostal jméno Orlik - měla čtyři potomky. Z nich získala 6. 4. 1965 pražská zoo hřebce Barse (285 Askania 3). V osmi transportech se dostalo do Evropy celkem 55 divokých koní a jedna klisna mongolského domácího koně. Z tohoto počtu se rozmnožovalo a tak založilo chov koně Převalského pouze 15 divokých koní a zmíněná klisna domácího koně. Na svět přivedli 38 "čistokrevných" potomků (26 zplodili mezi sebou a 12 s jedinci dalších generací, narozenými již v zajetí) a jednoho křížence.

Začátek dlouhé tradice

Mezi zoologické zahrady, které se nejvýznamnějším způsobem podílely na chovu a záchraně koně Převalského - a to zejména v kritickém období po 2. světové válce, kdy se zdálo, že jeho dny jako žijícího druhu se definitivně uzavřou -, patří Zoologická zahrada v Praze. Jaká je historie a vznik tohoto chovu? Prvním, kdo od Hagenbecka zakoupil pár dovezených hříbat, byl tajný rada J. Kühn. S párem divokých koní zakoupil i kojnou klisnu mongolského domácího koně a všichni byli umístěni v Zahradě domácích zvířat při Zemědělském institutu

v Halle. Hřebec Bijsk 1 měl s klisnou Bijsk 2 tři čistokrevná hříbata-klisničky a s domácí klisnou Domestic hřebečka Halle 1, křížence, který se, jak píše E. Mohrová (1959), stal "neuralgickým bodem" hallského chovu. Po smrti svého otce 15. 9. 1908 se tento hřebec stal v Halle chovným plemeníkem a se svými polosestrami a dcerou měl devět hříbat (4, 5). Krev mongolského domácího koně pak čtyři z nich přinesla do pražského a mnichovského chovu. Právě z těchto hříbat získal profesor František Bílek v roce 1921 pro Ústav obecné a speciální zootechniky ČVUT v Praze jednoho hřebce (62 Halle 5) a v roce 1923 dvě klisny (65 Halle 8 a 66 Halle 9) a umístil je na školním statku v Netlukách u Uhříněvsi. Mladší z klisen (Halle 9) uhynula necelých sedm měsíců poté, co 4. února 1923 přibyla do Netluk. Hřebec Halle 5 a klisna Halle 8, kteří dostali jména Ali a Minka, se stali zakladateli pražské a mnichovské linie. Ještě v Netlukách se jim narodila čtyři hříbata-klisničky, z nichž prvá (Praha 1) brzy uhynula a další tři byly předány do Michova. V srpnu 1932 se Ali s Minkou přestěhovali do Prahy, do nově otevřené zoologické zahrady v Tróji. Zde se jim již 21. března následujícího roku narodila pátá dcera, první v pražské zoo, populární Heluš (72 Praha 5). Nedlouho po jejím narození, v dubnu, Ali uhynul. Avšak již za jeden a půl roku, 30. 10. 1934, přichází do Prahy hřebec z amerického chovu (120 Washington 1), pravnuke koní Bijsk 7, 8, A, B, dovezených Hagenbeckem v transportech z let 1901 a 1902 a prodaných v letech 1902 a 1905 do New Yorku. V Praze dostal jméno Horymír a byl významným zhodnocením a posílením chovu, a to i přesto, že jeho prababička Bijsk 8 měla některé domestikační fenotypické znaky. Minka spolu s Horymírem měla další čtyři potomky, z nichž tři se zasloužili o nebyvalý rozmach pražského chovu. Prvé hříbě hřebeček Hektor (73 Praha 6) sice po roce uhynul, ale z posledního potomka vyrostl překrásný, statný, prototypový kůň Převalského, legendární hřebec Uran (76 Praha 9). Byl neúnavným plemeníkem a spolu se svou polosestrou Heluš, sestrami Luckou (74 Praha 7) a Vlastou (75 Praha 8) i dcerami Lédou (95 Praha 28) a Vidou (96 Praha 29) zplodil 35 hříbat. I přes takto velký počet potomků však není Uran nejúspěšnějším plemeníkem v historii chovu koní Převalského. Stejný počet hříbat zplodil v pražské zoologické zahradě i jeho syn Oskar (78 Praha 11), kterého Uran zplodil s Heluš. Nejplodnějším známým hřebcem je Basil (293 Catskill 17), po němž se ve třech zoo v USA a Velké Británii narodilo celkem 71 hříbat. Zásluhou pracovníků pražské zoologické zahrady, vedoucího plemenné knihy dr. J. Volfa a zejména ředitele profesora Z. Veselovského byl pražský chov systematicky a cílevědomě zkvalitňován dovozy koní z jiných nepříbuzných chovatelských linií. Legendou se stal zejména hřebec Bars (285 Askania 3), jeden ze čtyř čistokrevných potomků poslední v přírodě odchycené klisny Orlica III. Do Prahy byl přivezen ještě jako ne dvouletý 6. dubna 1965 z Askanie Novy a stal se jedním z nejvýznamnějších hřebců rozbíhajícího se evropského chovu. Za 25 let se zasloužil o narození 54 hříbat, z nichž měl 45 v pražské zoo s osmi nepříbuznými klisnami a s osmi svými dcerami. Zbývajících 11 hříbat zplodil se čtyřmi klisnami v zoologické zahradě v Mnichově. Tam se přestěhoval 19. 1. 1984 výměnou za mnichovského plemeníka Simona (411 Hellabrun 64), který do Prahy přicestoval při stejném transportu o den dříve. Jako plemeník byl ještě výkonnější než Bars a po 30 hříbatech v Mnichově se přičinil o dalších 37 hříbat v pražském stádě se sedmi jemu nepříbuznými klisnami. V pražském chovu dosahovali pozoruhodného počtu hříbat i chovné klisny. Uranovy sestry Lucka a Vlasta s 12 a 13 porozenými hříbaty ani zdaleka nezaujímají světově nejpřednější místa v počtu porozených hříbat. Tři první místa patří třem jiným klisnám narozeným v Praze, které však působily v jiných světově významných chovech. Tak klisna Vize (414 Praha 96) porodila v současném největším evropském chovu koní Převalského, v Bekesbourne v Anglii, 18 hříbat, stejně jako klisna Lena (400 Praha 93) v Maxwellu, rovněž ve Velké Británii. První místo pak patří klisně Halmě (393 Praha 89), která se jako roční hříbě přestěhovala z Prahy rovněž do Maxwellu, kde porodila 19 hříbat. Pozornému čtenáři jistě neuniklo, že v textu, připojených tabulkách a rodokmenech je řada případů, kdy prakticky ve všech chovech docházelo k blízkému příbuzenskému množení, při kterém se pářili sourozenci či rodiče se svými potomky a vytvářeli tak mnohočetné úzce příbuzné chovné linie. K tomu docházelo zejména v začátcích chovu, který si musel vystačit s velmi malým počtem jedinců - pro záchranu druhu nebylo vlastně jiné cesty. Bohužel k podobným situacím docházelo i později, kdy se chov již rozbíhal. Přes snahu některých významných center o koordinaci byl světový chov roztržštěn a pro mnohdy velké vzdálenosti a jiné příčiny i izolován. Tento stav snad nejlépe vystihují slova J. Volfa, který v knize *Odysea divokých koní* (2002) píše: S odstupem několika desítek let a s šestnácti sty divokými koňmi v zahradách, v rezervacích a volné přírodě bychom mohli takový způsob chovu zejména z genetického pohledu kritizovat. Jsem ale přesvědčen, že v době, kdy byl již jasný zánik původní středoasijské populace a přežití koní Převalského "viselo na vlásku", nebylo možno sáhnout k jakýmkoliv usměrňujícím či dokonce eliminujícím zásahům. V posledním desetiletí by k takovému chovu nemělo docházet. Zvířata jsou postupně geneticky identifikována, průběžně evidována v periodicky vycházejících plemenných knihách a světový chov koně Převalského je zařazen mezi záchranné programy (EEP) a je řízen. Dnes už není cílem neustálé živelné zvyšování počtu žijících koní, ale

řízené udržování co nejvyšší genetické diverzity již zachráněného druhu. Na závěr kapitoly o začátcích chovu u nás si neodpustím dvě perličky. Na straně 23 knihy "Speciální zootechnika, II. Chov koní", kterou pro ČSAZV vydalo v roce 1955 Státní zemědělské nakladatelství, je otištěna fotografie zasněženého výběhu s koněm podobným koni Převalského a textem: Kertag (E. przewalskii), dříve chovaný ve Státním pokusném hřebčíně ve Slatiňanech, i když měl ve stáji dostatek obroku a suché píce, dával v zimě, kde jen mohl, přednost způsobu kertagů, vyhrabávati si potravu pod sněhem, ačkoliv jest IV. generací chovanou v zajetí. Bližší podrobnosti o původu a životě tohoto kertaga se vypátrat nepodařilo. Zcela nedoložené jsou úvahy, že by mohl být levobočkem Urana nebo Oskara (78 Praha 11). Jisté je jen to, že ve Slatiňanech mu říkali Rocco. Ještě kurióznější je jiná zpráva z archivu pražské zoo, která se zmiňuje o tom, že jakýsi obchodník se zvířaty, pan Veverka, nabízel krátce po 2. světové válce, snad v roce 1946 nebo 1947, několik koní Převalského. O těchto koních není také vůbec nic bližšího známo, ani jejich jména.

Opět v Brně

Je pozdní odpoledne 24. srpna 2005. Velký přepravník zvířat pražské zoologické zahrady zastavuje v brněnské zoo u otevřených vrat nedávno dokončeného nového výběhu pro koně Převalského. Spouští se zadní rampa, zaměstnanci zoo vynášejí tři transportní bedny a vypouštějí tři klisny: Lindu, Petru a Reu. Uplynulo přesně 34 let, 8 měsíců a 29 dní od transportu, který 26. listopadu 1970 naopak z Brna odvezl poslední tři koně Převalského, kteří v tamní zoo našli svůj dočasný domov nebo se v ní narodili. Jak se postupně zvětšoval a rozšiřoval chov v pražské zoologické zahradě, tak se stále naléhavěji vynořovala otázka, jak a kam umístit jedince, kteří nebyli zařazeni do dvou hlavních chovných stád. Tehdy ještě neexistovala chovná stanice v Dolním Dobřejově, a tak se vedení pražské zahrady obrátilo na některé československé zoo s žádostí, zda by mohly pomoci a dočasně umístili na svém území některé koně. Brněnská zahrada atraktivní nabídku na rozšíření vystavovaných druhů uvítala. A tak 2. června 1964 pražská zoo deponovala do Brna pár mladých koní s tím, že i případní potomci zůstanou majetkem Prahy. S tříletým hřebcem Verdunem (260 Praha 43) přicestovala roční klisnička Vlára (290 Praha 54). V Brně se jim líbilo, a tak, jakmile Vlára dospěla, přivedla 7. října 1966 na svět první v Brně narozené hříbě, klisničku Vihu (363 Praha 80). Ta na Mniší hoře prožila necelé tři roky a 20. 5. 1969 byla převezena do Prahy, aby pak posílila chov v jiné evropské zoo. Dalšího transportu se však bohužel nedožila a 21. června téhož roku v Praze nešťastně uhynula. Daleko šťastnější osud mělo druhé hříbě, které se v Brně narodilo 14. 6. 1968. Hřebeček Vlek (399 Praha 92) přesídlil do Prahy jako dvouletý a rok nato, 19. 11. 1971, doplnil chov v zoologické zahradě v Moskvě. Tam s klisnou Megrou (628 Leipzig 11), narozenou v Německu, zplodil dvě hříbata, která byla prvými v moskevské zoo narozenými koňmi nesoucími označení této zahrady (762 Moskva 4 Prima a 837 Moskva 5 Večer). Označení Moskva 1-3 měli koně, kteří přišli do Moskvy ve 2. a 3. transportu z Mongolska v letech 1900 a 1901. V Moskvě však pouť Vleka neskončila, v roce 1980 byl odeslán do zoo v italské Cavriglii. Zde se dožil bez dalších potomků vysokého věku a zemřel někdy v polovině 90. let. Přesné datum však bohužel není známo. Posledním v Brně narozeným mládětem byl hřebeček Apollo (468 Praha 99), který poprvé spatřil světlo světa 3. 5. 1970. Jako půlletý opustil společně s rodiči Zoo Brno, vrátil se do Prahy a odtud byl s matkou Vlárkou 8. 2. 1971 převezen do začínajícího chovu v anglickém Bekesbourne. Tam však ještě dříve, než dospěl, v roce 1972 uhynul. Apollo byl sice posledním hříbětem, které se v Brně narodilo, ale nebyl posledním potomkem páru Verdun-Vlára. Nedlouho poté, co Vlára přišla do Bekesbourne, se zjistilo, že je březí a že byla Verdunem ještě v Brně odpávena. Již 31. května 1971 porodila klisničku Gobi (497 Howletts 1), která se stala prvním hříbětem dnes velmi početného bekesbournského chovu. Za 14 let, které Vlára v Anglii prožila, porodila od jiných hřebců ještě dalších 12 (7, 5) potomků. Jak se měl bývalý Vlářin partner hřebeček Verdun poté, co se z Brna vrátil do Prahy? Ani on tam nezůstal, nýbrž odjel, také na počátku roku 1971, do lotyšské Rigy a po čtyřech letech, začátkem zimy 1974, do litevského Kaunasu, kde se dožil 18 let. Nikdy však již neměl žádné potomky. A co naše nové klisny? Do brněnské zoo přišly s jediným cílem - představit návštěvníkům legendární druh zachráněných kopytníků. Linda (1011 Praha 132) se narodila 4. 8. 1981 a s hřebcem Simonem přivedla na svět sedm (5, 2) hříbat. O čtyři roky později, 12. 4. 1985, se narodila Petra (1313 Praha 138) a s hřebcem Nickem (1135 Praha 135) měla pět (1, 4) hříbat. Nejmladší Rea (1636 Praha 147) měla rovněž s Nickem čtyři (1, 3) hříbata. Přílohou tohoto článku jsou jejich rodokmeny, které zobrazují složitost chovu koní Převalského se všemi komplikacemi, problémy a etapami jeho již sto let trvající historie. Nám nezbyvá než si přát, aby noví koně Převalského byli v brněnské zoologické zahradě spokojeni, aby se jim dařilo a ještě dlouho dělali radost nejen zaměstnancům zoo, ale zejména jejím návštěvníkům. RNDr. Bohumil Král, CSc. (Je autorovou milou povinností poděkovat Evženu Kúsovi a zejména Jiřímu Volfovi za nezištnou pomoc, připomínky a fotografie z jejich archivů, bez kterých by tento článek nemohl vzniknout.)

Svědectví o návratu divokých koní

Snahy o záchranu kriticky ohrožených živočišných druhů mají jasný cíl: zajistit bezpečnost a reprodukční možnosti "rozvrácené" volně žijící populace, případně reintrodukcí nebo alespoň introdukcí v zajetí odchovaných jedinců do volné přírody. Tyto akce vyžadují koordinovanou činnost odborníků různých profesí, dostatek finančních prostředků a nezdědka úzkou mezinárodní spolupráci. I potom je to činnost dlouhodobá, která se nemusí vždy setkat s očekávaným výsledkem. V zářijovém čísle loňského ročníku Zooreportu pojednal Ing. Daniel Zeller, Ph.D., mimo jiné o reintrodukcii koní Převalského. Protože jsem se jí bezprostředně účastnil, pokládám za vhodné podělit se o zážitky a autentická pozorování.

Do hry vstupují nadace

O možnosti návratu divokých koní do volné přírody jsem se prvně zmínil na III. mezinárodním sympoziu na ochranu koně Převalského v Mnichově v r. 1976, v době, kdy populace divokých koní dosáhla počtu teprve 250 jedinců, tj. asi poloviny stavu pokládaného u velkých savců za minimální pro zajištění populační dynamiky a genetické diverzity. Byl jsem si vědom, že od přání k uskutečnění povede ještě dlouhá a obtížná cesta. Mimoto jsem nechtěl jen nečinně přihlížet k prohlubujícímu se vlivu domestikace procesu v celosvětovém chovu a nově i k negativnímu výběru, ke kterému se začali uchýlovat někteří chovatelé. Svoji představu jsem opakoval i na poradě expertů Organizace Spojených národů pro zemědělství a výživu (FAO) a Programu Spojených národů pro životní prostředí (UNEP) v roce 1985 v Moskvě. Uvedl jsem základní podmínky, které by měla splňovat budoucí rezervace: bezpečnostní, půdní, klimatické i úživné a izolaci od domácích koní. Početní stav populace divokých koní nebyl v té době již překážkou jejich vysazení do přírody - překročil 600 zvířat. Očekával jsem proto od mongolské a (tehdy) sovětské strany přehled vytipovaných míst, která by přicházela v úvahu pro reaklimatizaci a vypouštění koní do jejich původního areálu rozšíření a od obou mezinárodních organizací závazné finanční zajištění celé akce. Bohužel se ukázalo, že ani státní orgány příslušných zemí, ani mezinárodní organizace nejsou na takovou akci připraveny, a tak se iniciativy chopily agilní nadace, konkrétně manželů Boumanových z Nizozemí (FRPH) a Christiana Oswalda z Německa (COS). Druhé jsem dával přednost. Její plán byl sice riskantnější, ale měl jednu zásadní přednost: zvířata měla být vysazována uprostřed posledního refugia výskytu původních divokých koní. Jednalo se tedy opravdu o reintrodukcii, zatímco v případě nizozemské nadace "jen" o introdukcii. V červnu 1990 byla podepsána smlouva mezi mongolskou vládou, nadací Christian Oswald Stiftung a Mezinárodní radou pro záchranu divokých zvířat (CIC) na vybudování základny Tachin Tal (v mongolštině step divokého koně). Leží v Zaaltajské Gobi u severovýchodní hranice zóny B Gobijského národního parku. Životní podmínky jsou tam velice tvrdé. Sněhová pokrývka v zimě dosahuje sice zřídka více než čtvrt metru výšky, teploty ale klesají až pod -40°C. Aridní podnebí dává vyrůstat jen řídké stepní a polopouštní vegetaci. V červenci 1990 jsem konzultoval s panem Oswaldem technické otázky stavby proponované stanice a pomáhal mu při výběru pletiva na výběhy. Na podzim téhož roku přišlo vlakem do Ulánbátaru a auty do Tachin Talu jak pletivo, tak potřebné technické vybavení, a čtvrt roku nato dorazilo ze severomongolské tajgy 2000 modřínových sloupů na hrazení. Během léta 1991 dva němečtí řemeslníci s několika mongolskými pohraničníky zbudovali pět výběhů o celkové rozloze téměř 200 ha, v každém postavili lehké dřevěné přístřešky. Nadace zajistila zásoby píce, maringotku jako "kancelář", terénní motorová vozidla, cisternu na rezervní vodu a vyškolila mongolský personál. Rychlost a koordinovanost akce výrazně kontrastovaly s liknavostí a bezradností různých mezinárodních organizací, které již celé desetiletí přešlapovaly na místě nebo dělaly "mrtvého brouka".

Tachis líbají starou vlast, volali Mongolové

V dubnu 1992 jsem z pověření COS vybral v jihokrajinské aklimatizační stanici Askania Nova z tamního početného stáda dva hřebce a tři klisny. Všech pět zvířat odletělo do Ulánbátaru 5. června. Christian Oswald vzpomíná: "Po 37 hodinách letu AN 26 přistál 6. června v 11.15 hodin na letišti hlavního města. Uvítání odpovídalo významu události: náměstek ministra zahraničí, tisk, rozhlas, televize, vedoucí obchodního zastupitelství Německa... Desetičlenná delegace doprovází dále transport až do Tachin Talu.. V 16 hodin - po dalších třech a půl hodinách letu - stroj dosedá 200 metrů od chovné stanice. Kolem zástupy Mongolů, pěšky i na domácích koních, všichni ve slavnostním úboru. Bedny se zvířaty se přemísťují z paluby letadla na tři nákladní auta a míří k nedalekému výběhu. Muži opatrně vystupují na složené bedny a vytahují jejich uvolněná čela. Koně postupně vybíhají do volného prostoru, shromažďují se uprostřed výběhu, chvíli se rozhlízejí, sklánějí hlavy a

čichají k trávě. Mongolové se slzami v očích volají: "Tachis líbají starou vlast!" O tři měsíce později klisna Golovuška porodila zdravé mládě-klisničku. Dostala jméno Ugan, což znamená první. Prvé mládě divokého koně narozené po více než čtvrtstoletí v Mongolsku! V létě 1993 přišlo do Tachin Talu dalších osm koní z Askanie Novy, o dva roky později pak sedm ze zoologické zahrady Dubbo v Austrálii a šest od nadace Werner Stamm Stiftung zur Erhaltung seltener Einhufer ze Švýcarska. Manžele Stammovy jsem poznal v roce 1972, když jsem do jejich střediska ohrožených lichokopytníků v Oberwilu u Basileje přivezl jednu z nejlepších klisen pražského chovu Bajku. Byl jsem mile překvapen nejen skladbou zvířat, která jsem viděl na této venkovské "farmě" (kulani, onageři, Grévyho a Hartmannové zebry, somálští osli, kiangové), ale i prostředím, vztahem lidí ke zvířatům a z toho pramenícími odchovy. V roce 1994 jsem seznámil tehdy již ovdovělou paní Stammovou s činností a záměry pana Oswalda; od té doby se rozvíjí velice čilá spolupráce mezi oběma nadacemi. V letech 1996-97 Tachin Tal obdržel dalších 14 koní: opět z Askanie Novy, ze Švýcarska, z Anglie a z Německa. Pokud byl místem odletu Zürich, a to u většiny transportů byl, převážel Swissair zvířata v klimatizovaném prostoru Cargo-Jumba nonstop do Pekingu zdarma! Nejbohatší na dovozy byl rok 1998, kdy třemi transporty přišlo do Tachin Talu 18 koní, mezi nimi i tři z pražské zoologické zahrady. Jeden z těchto leteckých transportů jsem doprovázel z Zürichu přes Peking a Ulánbátar až do aklimatizační stanice. V těch několika vteřinách, kdy koně vystupovali z transportních beden na půdu Mongolska, se mi promítlo minulých 40 let, po které jsem usiloval o jejich záchranu - a obejmul mě sladký pocit zadostiučinění ...

Přechod do volné přírody

Splnění dalšího úkolu čekalo na nejbližší příhodný den: vypuštění dlouhodobě aklimatizovaného stáda do volné přírody. Prvý pokus se odehrál již v listopadu 1995, neměl ale nejšťastnější průběh. Ošetřovatelé ze strachu před vlky stádo ze vzdálenosti 40 km zahnali zpět do ohrad a nechali ho tam až do roku 1997. Koně - dva hřebci a šest klisen - si tak zvykli na prostředí ohrad a péči lidí, že se po dalším vypuštění třikrát vrátili do Tachin Talu. Když našli ohrady uzavřené, dlouho před nimi postávali nebo se alespoň zdržovali v okolí stanice a jen pozvolna se smířovali s úlohou psanců. Nakonec vzali za vděk oblastí okolo pramenů Chonin-us. Jak jsou koně fixováni na "svůj" výběh, předvedla v roce 1997 klisna Chaliuuna: neohrazeným místem u potoka výběh opustila, odtáhla několik kilometrů do hor, tam porodila a s hříbětem se vrátila do ohrady. Tentokrát jsme chtěli volit "šokovou terapii". Ráno 12. června 1998 jsme otevřeli ohradu stádu sestávajícímu ze tří hřebců, pěti klisen (nejstarší měla na krčním řemenu upevněnu vysílačku) a tří hříbat. Jezdci na domácích koních skupinu "natlačili" až ke vzdáleným pramenům Širin Bulag, kam jsme my se starým gazíkem (a žaludeční nevolností) dorazili v předstihu. Byl to úchvatný pohled, když divocí koně sestupovali z horského svahu k napajedlu. Po hodině pak stará klisna spořádaně odváděla stádo do stepi a hřelec Pas uzavíral řadu. Naše radost, že koně našli vhodné teritorium, neměla ale dlouhého trvání. Druhého dne ráno celé stádo stálo v těsné blízkosti stanice, připraveno na svůj obvyklý denní režim. Až po zásahu aratů se bezcílně vydalo na pochod. Navečer hlídky hlásily, že obě volně žijící stáda se potkala v údolí Bidž, asi 20 km jihozápadně od stanice. Hřebci svedli přes půl hodiny trvající ritualizovaný boj, načež se vrátili ke svým stádům. O několik dní později jsme ale pozorovali, že Pasovo stádo se početně zvětšuje na úkor stáda mladého čtyřletého hřebce Ulysse. Postupně se Pasovi podařilo, přes odpor soka, převzít kontrolu nad oběma stády a spojit je. Konkurenční boj obou hřebců zřejmě způsobil, že zanedbali ochranu svých stád. V té době přišla k úrazu dvě hříbata. Zranění způsobená patrně vlkem se naštěstí po dvojitým veterinárním ošetření zhojila.

Chování divokých koní ve stepi

Sledování koní Převalského nám ulehčovalo několik "pozorovatelem". Kamenité kopce, čnicí poměrně vysoko nad okolním terénem, dovolovaly obhlédnout silnějším třiedrem široké okolí, velké balvany poskytovaly dostatečný úkryt. Získali jsme tak řadu zajímavých poznatků. Divocí koně se pohybovali v otevřené krajině jen nezbytně dlouhou dobu, většinou při přemísťování nebo spásání kvalitnějšího travního porostu v terénních proláklínách. Častěji jsme je viděli při úbočí kopců. Pokud ovšem zašli na odvrácenou stranu nebo do údolí, byli pro přímé pozorování ztraceni. Několikrát jsme je viděli ve společnosti jiných druhů zvířat. U napajedla je dělila od džigetajů jen několikasetmetrová vzdálenost. Pasovo stádo se jednou na pochodu dostalo do ještě větší blízkosti pasoucí se malé skupiny džigetajů. Zatímco koně pokračovali nerušeně v nastoupeném směru, osli přerušili pastvu a se vztyčenými hlavami pozorovali příchozí. Neustupovali však. Pas ani náznakem neprojevil agresivní chování vůči hřebci džigetaje. Z této míry tolerance lze usuzovat, že v extrémních podmínkách (ohrožení stád predátory, silně omezené vodní či potravní zdroje apod.) by mohlo dojít i k víceméně stabilnímu soužití obou druhů. Dominantní postavení koní Převalského tím ovšem, již pro jejich mohutnější tělesnou konstituci, ohroženo zřejmě nebude. Výsledky našich terénních průzkumů dokázaly, že napajedla v oblasti reintrodukce nejsou limitujícím faktorem života koní Převalského, pokud se ovšem dodržuje stanovený bytový režim místních kočovníků, kteří směřjí zónou B národního parku procházet pouze zjara (v dubnu) a na podzim (tj. od 15.

září do 15. října). Dosavadní zkušenosti ukazují, že závažnější problémy činí u reintrodukované populace predátoři (vlci), u jedinců chovaných v aklimatizačních ohradách pak veterinárně hygienické podmínky. Zejména parazitární infekce mohou přenášet především mongolští domácí koně, nelze ale vyloučit, že s parazitózami, byť v latentní formě, přicházejí reintrodukovaní jedinci již z domovských zoologických zahrad. Problémy mohou vyvstat i přehlížením fyziologických nebo etologických aspektů: první zimu v Tachin Talu nepřežili někteří koně z Austrálie proto, že vylínali v době australského jara. Řídký tělní povrch v tvrdé mongolské zimě měl za následek prochladnutí a těžká onemocnění dýchacího ústrojí. Přeživší jedinci se ale již v následujícím roce přizpůsobili novým klimatickým podmínkám. Výběhy postavené původně bez mezipásů zase přispěly ke zranění koní, když hřebci, jako teritoriální zvířata, projevovali přímými střety agresivní chování. K vzájemnému antagonismu postačuje ovšem samotná vizuální, hlasová či zraková komunikace, zejména za přítomnosti klisen. K zatím největšímu úhynu reaklimatizovaných zvířat v Tachin Talu došlo v prvních měsících roku 2001. "Zima století" přiměla tamní ošetřovatele, aby zahnali volně žijící stáda do ohrad stanice. Tam se, byť nepřímo, dostala do styku s domácími koňmi a hromadně onemocněla streptokokovou nákazou, zvanou hříběcí (Coryza contagiosa equorum). Tak vyvstává několik sporných otázek. Například, zda by nebylo vhodné zkrátit aklimatizační dobu importovaných koní na jeden rok. Dlouhodobé držení zvířat v poměrně značné koncentraci na několika desítkách hektarů výběhu vede nejen k neúměrnému spásání porostu a nutnosti přikrmování zvířat, ale zvyšuje i riziko infekcí a autoinfekcí. Ukazuje se, že koně žijící již ve volné přírodě vykazují lepší kondici než "opečovávaní" ve výbězích. Vypouštění stád do volnosti se zatím děje v časném létě, "aby si zvířata do zimy zvykla". Před letním obdobím dešťů nacházejí ale koně ve stepi jen starý podřadný porost, a proto se rádi vracejí. Pozdější vypouštění by snad tyto nežádoucí návraty omezilo.

Koně Převalského budou stále potřebovat naši péči

Vědomě jsem věnoval reintrodukcii koně Převalského větší pozornost. Nejen proto, že je završením mnohaletého úsilí plejády odborníků, ale také abych ukázal, s kolika objektivními i subjektivními překážkami a komplikacemi se setkáváme i v poslední fázi záchranného programu. Nemusíme již divoké koně chránit před nájezdy kirgizských a kazašských lovců, ale musíme je chránit před smečkami vlků. Nemusíme už přesvědčovat Mongoly o nutnosti zachovat jejich přírodní bohatství, ale musíme jim trvalým tokem financí pomáhat toto bohatství rozhojňovat. Nemusíme už přesvědčovat veřejnost o nutnosti mezinárodní spolupráce, ale musíme usměrňovat nezdравě ambiciózní skupiny a jednotlivce. Vysazení prvních stád divokých koní do volné přírody je zatím jen částečným vítězstvím. Neměli bychom se nechat ukolébat představou, že již 20 % celosvětové populace koní Převalského žije ve své domovině v Mongolsku a v Číně, a proto degradovat chov těchto zvířat v zajetí. Kde by dnes bez tohoto chovu byl divoký kůň? Uvědomme si, že kůň Převalského reintrodukovaný do původního areálu jeho rozšíření žije na samém okraji ekologické valence druhu. Je třeba sledovat, zda se jeho životní podmínky dále nezhoršují, ať už antropogenním působením, či ohlašujícími se klimatickými změnami. Divokému koni budeme muset věnovat pozornost i nadále.

Dr. Jiří Volf